

Een icoon verdwijnt uit het dorp Wormer

Op 25 oktober 1983 schreef de Typhoon een kort artikel over het slopen van de watertoren van Van Gelder Zonen in Wormer.

Beeldbepalende toren verdwijnt

WORMER — Vorige week donderdag is begonnen met de sloop van de laatste opstal op het voormalig Van Gelder papierterrein: de watertoren. Hij wordt met de kogel tegen de vlakte gewerkt.

Sloopbedrijf I. Deegen en Zn uit Amsterdam heeft lange tijd getwijfeld over de manier waarop de voor Wormer vele jaren beeldbepalende toren gesloopt zou worden.

Van de twee mogelijkheden: opblazen of „beulen“ (neerhalen met de kogel) heeft het slopersbedrijf uiteindelijk voor het laatste gekozen. „Al het materiaal voor het beulen lag er al, dus zijn we daar mee begonnen. Mocht het gebouw te zwaar zijn voor de kogel, dan moet de toren worden opgeblazen,“ aldus opzichter H.Monen.

Op 29 september 1981 schreef de Zaanlander nog:

Vereniging wil behoud Van Gelder Watertoren

WORMER - Behoud de Van Gelder watertoren als industrieel monument. Dit verzoek is door de Vereniging tot behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek Zaanstreek (MBTZ) gericht aan het college van burgemeester en wethouders van Wormer. Wellicht kan het , torentje na de sloop van het Van Gelder-complex behouden blijven, zo nodig met een andere bestemming. „In ieder geval zal het voor de bevolking van Wormer een herinnering zijn aan de industrie die zo lang het leven en werken van de gemeente bepaald heeft“, zegt de vereniging.

Het torentje kan wellicht nog jaren boven het landschap uitsteken, mits de gemeente Wormer medewerking verleent. De directeur van gemeentewerken, H. K. Kreulen, zegt hierover: „Om te beginnen zal gekeken moeten worden in welke staat het torentje is. Het bouwwerk moet nog een tijdje meekunnen. Daarnaast moet de toren inpasbaar zijn in het bestemmingsplan. Het is natuurlijk een zaak van het college en de gemeenteraad om hier een beslissing over te nemen. Belangrijk is of zij dat willen. Als men de plannen in allerlei bochten moet wringen, is het mogelijk dat het gemeentebestuur er weinig voor voelt“,

Bron: <http://zaans-industrieel-erfgoed.nl/>

aldus Kreulen in een eerste reactie. De brief van de vereniging was hem gistermiddag nog niet bekend. De oproep de watertoren te laten staan, maakt deel uit van de studie die de vereniging momenteel maakt over de Van Gelder-fabriek. Men heeft zich tot taak gesteld voor 1 juli van het volgend jaar door middel van foto's en gesprekken met oud-werknemers zo veel mogelijk wetenswaardigheden betreffende de papierfabricage van het bedrijf vast te leggen. Dit gaat onder het motto: voor het te laat is.

Toen de vier werkgroepen - gebouwen, leven en werken, produktietechnieken en documentatie - van de vereniging 11 juni voor de eerste maal een bezoek aan de fabriek brachten, viel hun een aantal „interessante gietijzeren kolommen" op. Het bestuur van de vereniging heeft het college verzocht ook deze buiten het sloopcontract te houden.

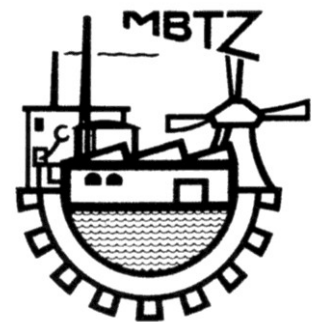
Kreulen: „Dit ligt natuurlijk een stuk makkelijker. We zouden hier kunnen volstaan met een afspraak met de slopers dat ze de kolommen, die uit het begin van de eeuw stammen, voor gemeentewerken apart houden. Maar ook hier zal een beslissing over genomen moeten worden".

Het ligt in de bedoeling, na het voltooiën van het in kaart brengen van de fabriek, er een publikatie over uit te brengen. Voor dit project, dat in historisch opzicht voor de gehele Zaanstreek van belang kan worden geacht, heeft de vereniging aan de gemeentebesturen van Wormer, Zaanstad, Oostzaan en Jisp een financiële bijdrage gevraagd.

Zie het hoofdstuk 'Correspondentie' voor de communicatie tussen MBTZ en de gemeente Wormer.

Vereniging tot behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek Zaanstreek

In 1980 richtte enkele geïnteresseerde en betrokken Zaanse kanters een 'werkgroep Industriële Archeologie Zaanstreek' op. Rond die tijd verdwenen een aantal aansprekende industriële bedrijven langs de Zaan. De productie werd stilgelegd of verplaatst naar andere industriegebieden. De, vaak onder architectuur gebouwde, fabriekspanden bleven verweesd achter; meestal eindigend in sloop van de fabriekscomplexen. Doelstelling van de werkgroep was het behoud van gebouwen (indien mogelijk met een herbestemming), het zichtbaar maken van productieprocessen, het vastleggen van oral history en het bewaren van bedrijfsarchieven. Tijdens een vergadering van het voorlopige bestuur op 3 september 1980 werd besloten om de werkgroep om te vormen naar een vereniging. De naam van deze nieuwe vereniging werd: Vereniging tot behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek Zaanstreek (MBTZ). Op 2 oktober 1980 presenteerde de vereniging zich via een persconferentie in het gemeentehuis van Wormer. En op 15 oktober werd er een propaganda avond gehouden waarop 47 belangstellende aanwezigen waren.

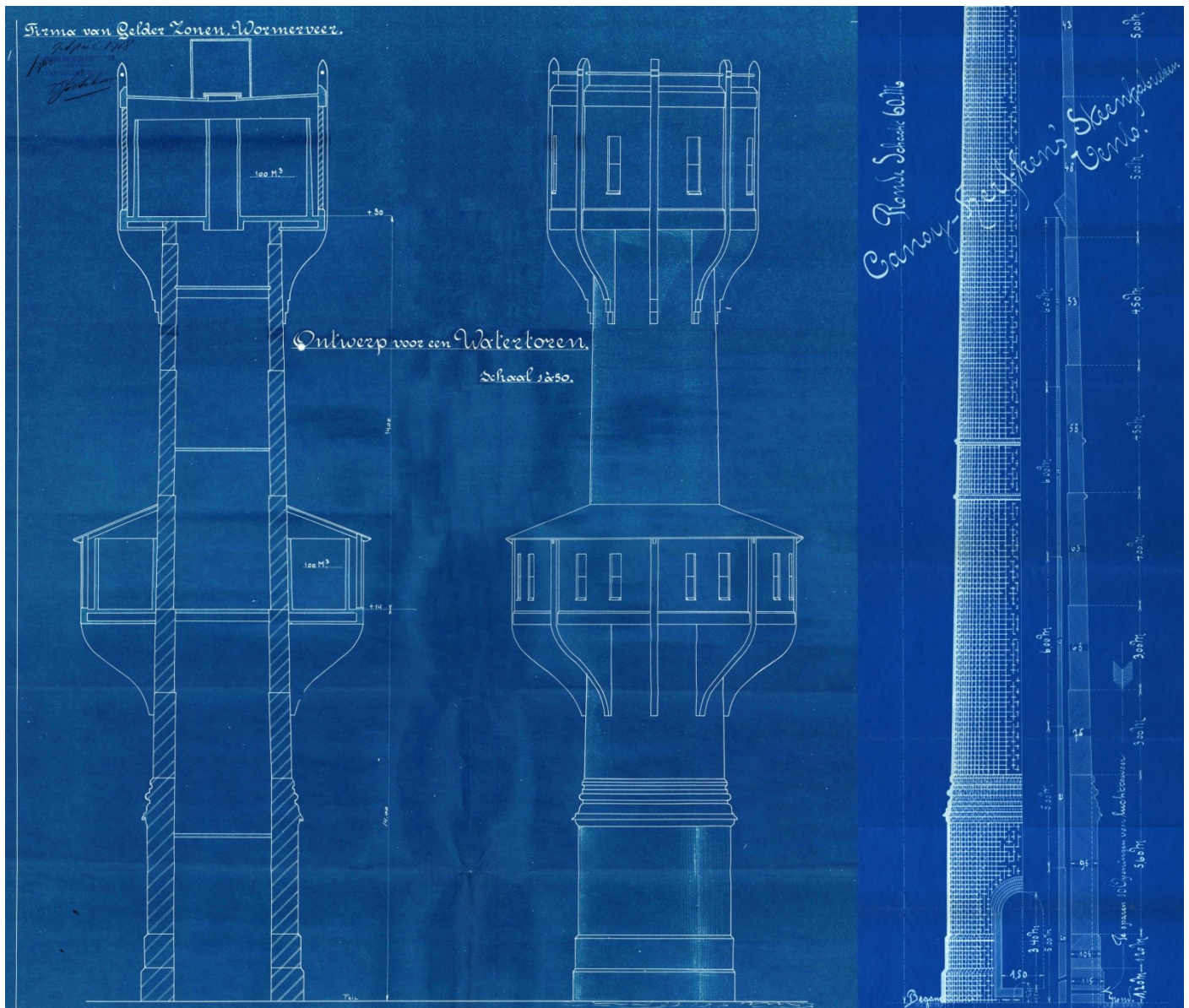
Op 22 december 1980 heeft de vereniging de eerste mappen en verslagen opgehaald bij Van Gelder Zonen. Ze werden voorlopig opgeslagen in het gemeentehuis van Wormer. In de krant had gestaan dat Van Gelder Zonen in Wormer een deel van zijn archief kwijt wilde. Het concern, Crown van Gelder, was failliet en de fabriek in Wormer was definitief gesloten. De mappen bevatten o.a. loonboeken van Van Gelder. Op 12 januari 1981 verscheen de eerste nieuwsbrief van de vereniging waarin o.a. melding werd gemaakt van de schenking van de archivalia van de papierfabriek Van Gelder.

Op 26 maart 1981 vergaderde de sectie gebouwen van de werkgroep op het bureau van architect Jaap Schipper. Schipper toonde een boek met een inventarisatie van Zaanse houten pakhuizen. Hoewel er werd gepleit voor systematisch onderzoek, ging de eerste prioriteit naar 'E.H.B.O.': van Gelder; de fabriek moet worden gefotografeerd voor de sloop. Vastgesteld werd dat daarvoor deskundige begeleiding door ex-werknemers noodzakelijk was. De sectie productietechnieken had op 13 juli en 29 juli 's avonds een bezoek gebracht aan het Van Gelder complex. De groep bestond uit 7 personen. De eerste keer werd de PM 4 gefotografeerd en de tweede keer de PM 22.

Op 19 oktober 1981 verscheen er weer Nieuwsbrief. Voorop stond een recente foto van het van Gelder complex. In deze Nieuwsbrief stond o.a.: een kopie van een krantenknipsel waarin stond dat staatssecretaris Neelie Smit-Kroes sympathiek stond tegenover het voorstel de Hembrug op de monumentenlijst te zetten. Verder was er aandacht voor de dreigende sloop van het ijshuis van Dil, de dreigende sloop van het kantoor van Jacob Vis aan de Lagedijk in Zaandijk en **het verzoek aan de gemeente Wormer om de watertoren van de papierfabriek te behouden als beeldbepalend monument.**

In januari 1984 sierde opnieuw een foto van de Van Gelder papierfabriek de voorpagina van de Nieuwsbrief. Deze keer was de kop: Van **Gelder Papier, alleen nog puin . . .** Begin 1989 werd besloten de Nieuwsbrief te vervangen door een meer professioneel uitziend tijdschrift. Eind maart verscheen de eerste proefversie, in mei 1989 kwam dan de uiteindelijk het eerste nummer uit. En in november werd de nieuwe naam bekend gemaakt: Met Stoom. Nr. 11 van Met Stoom uit 1992 was een speciale uitgave die geheel gewijd was aan 'Herinneringen aan Van Gelder Zonen, Wormer'.

Bron: <http://zaans-industrieel-erfgoed.nl/>

De complete geschiedenis van de watertoren van de papierfabriek Van Gelder Zonen in Wormer in een tekening. De waterreservoirs werden in 1918 gebouwd rondom een buiten gebruik geraakte fabrieksschoorsteen uit 1908. Rechts staat de originele bouwtekening van de fabrieksschoorsteen, links de bouwtekening van de ombouw tot watertoren. Beide afbeeldingen zijn weergegeven in dezelfde schaal. Voor de ombouw tot watertoren werd de schoorsteen ingekort, het ontwerp voor de watertoren was slechts 30 meter hoog. Maar de uiteindelijke ombouw werd niet conform deze bouwtekening uitgevoerd !

De twee reservoirs waren gemaakt van gewapend beton en hadden elk een inhoud van 100 m^3 . Het bovenste reservoir had een achtkantige vorm en was aangebracht in een omhuizing, opgebouwd uit een vloer en een dak, verbonden door stijlen en randbalken van beton. De wanden bestonden uit metselwerk. Door het reservoir was een verticale koker van $1 \times 1 \text{ m}$ aangebracht, waardoor men via klimbeugels of een stalen ladder op het dak kon klimmen om op feestdagen de vlag uit te kunnen steken. Het gewicht van het huisje en het gevulde reservoir werd door zware betonnen consoles op de wanden van de schoorsteen overgebracht.

Het onderste reservoir, eveneens met een inhoud van 100 m^3 , was op halverhoogte rondom de schoorsteen aangebracht. Ook dit reservoir rustte via betonnen consoles op de schoorsteen. De omhulling van het reservoir werd, in afwijking van de ontwerptekening, niet uit hout maar overeenkomstig het bovenste reservoir uit beton en baksteen samengesteld. Ook de vorm van de consoles werd vereenvoudigd. Op de ontwerptekening ontbreken de noodzakelijke af- en aanvoerpijpen naar de reservoirs, evenals de steile ladders tussen de in de schoorsteenschacht aangebrachte betonvloeren. Het bovenste reservoir bevatte slotwater voor de Sprinklerinstallatie en het onderste gezuiverd water voor de papiermachines.

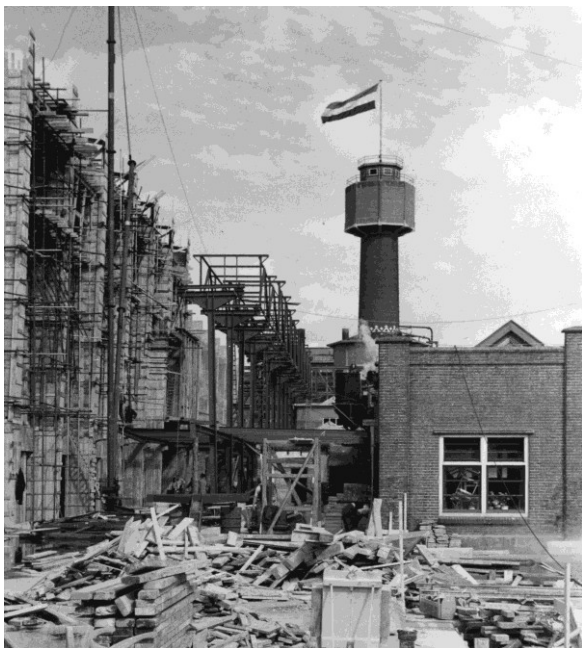
De watertoren is uiteindelijk gewijzigd doorgevoerd en kreeg een lengte van 46 meter. Wellicht was de onbekende bouwaannemer dezelfde als degene die bij de weverij van de firma Kaars Sijpesteijn een dergelijk waterreservoir rond een schoorsteen aanbracht. Ook elders in het land, zoals bij de gasfabriek in Rotterdam, zijn in deze periode watertanks ten behoeve van een brandblusinstallatie tegen een bestaande schoorsteen aangebracht.¹

De tekeningen komen uit:

0635 Gemeente Wormer: Bouwvergunningen - 556-170 Wormer - Zaandammerpad bouw fabrieksschoorsteen

0153 Gemeente Wormer: Hinderwetvergunningen en Bouwvergunningen, 1889 – 1980 - 109 Zaandammerpad 32; bouw twee waterreservoirs

In het Waterlands Archief in Purmerend.

Op nationale feestdagen wapperde de Nederlandse driekleur vanaf de top van de watertoren. Zo ook in 1951, tijdens de bouw van PM 11.

De watertoren middenin het fabriekscomplex eind jaren vijftig.

Een mooie vondst in het Waterlands Archief in Purmerend

Het was bij de publicatie van het standaardwerk 'Van wind naar stoom' in 2008 dus nog niet bekend door wie het ontwerp van de ombouw van schoorsteen naar watertoren was gemaakt. Maar hernieuwd onderzoek in het Waterlands Archief in Purmerend heeft bevestigd dat de watertoren in 1918 is ontworpen en gebouwd door Wernink Beton Fabriek, sinds 1906 gevestigd in Leiden. Op de tekening die is bijgevoegd in de aanvraag voor een Hinderwetvergunning staat linksonder:

Leiden. Febr. 1918 W.B.F.

Van Gelder Zonen deed regelmatig zaken met dit gerenommeerde bedrijf. Zo werd er 1911 een grondstoffenfabriek, geheel in gewapend beton, gebouwd voor de fabriek in Velsen voor de som van f 106.240.² In 1912 mocht Wernink de steiger en de kademuur bouwen voor de nieuw te bouwen papierfabriek voor Van Gelder Zonen in Renkum voor de som f 54.800.³

Wernink Beton is voortgekomen uit een conglomeraat van bedrijven die gerelateerd waren aan het bouwbedrijf. P.A.W. Wernink had een afdeling natuursteen, een chemie fabriek, een exploitatiemaatschappij en een Electricische Kleiwarenfabriek. P.A.W. Wernink was voortgekomen uit een bedrijf dat grondstoffen kocht van Katwijkse schelpenvissers die werden bewerkt in de kalkbranderij. De schelpkalk werd in de 20^e eeuw voornamelijk in de bouw gebruikt. In 1894 besloot het bedrijf beton te gaan toepassen voor de fabricage van bouwmaterialen zoals rioolbuizen en putten. Al in 1906 werd het nodig die beton activiteiten onder te brengen in een aparte vennootschap. Eerst heette dat bedrijf Wernink Beton Fabriek. Later zou dat Werninks Beton- en Aanneming Maatschappij worden. Het was een van de eerste bedrijven in Nederland die de vinding van de Franse ingenieur Hennebique in de praktijk bracht.

Bron: <http://zaans-industrieel-erfgoed.nl/>

N. V. WERNINK's BETONFABRIEK
LEIDEN
INTERCOMM. TELEFOON 386

Gewapend Beton

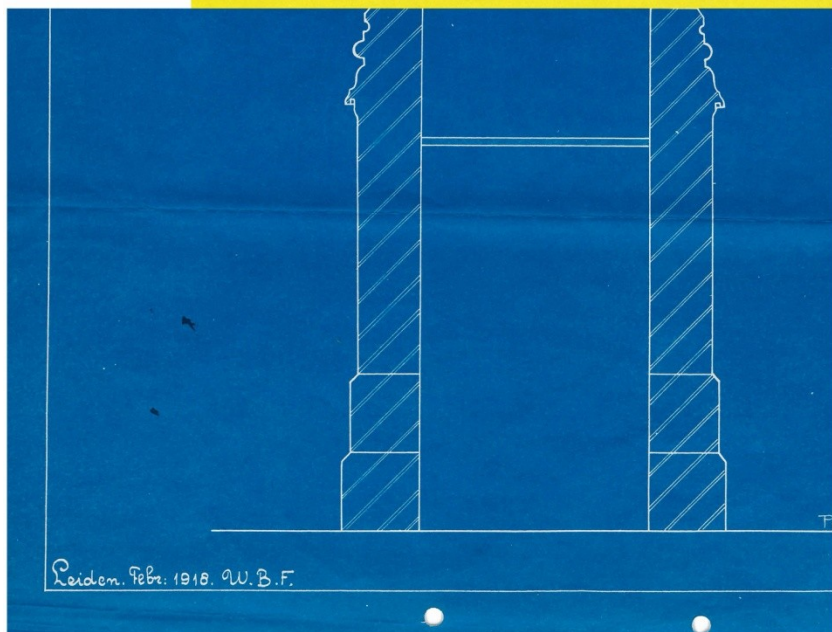
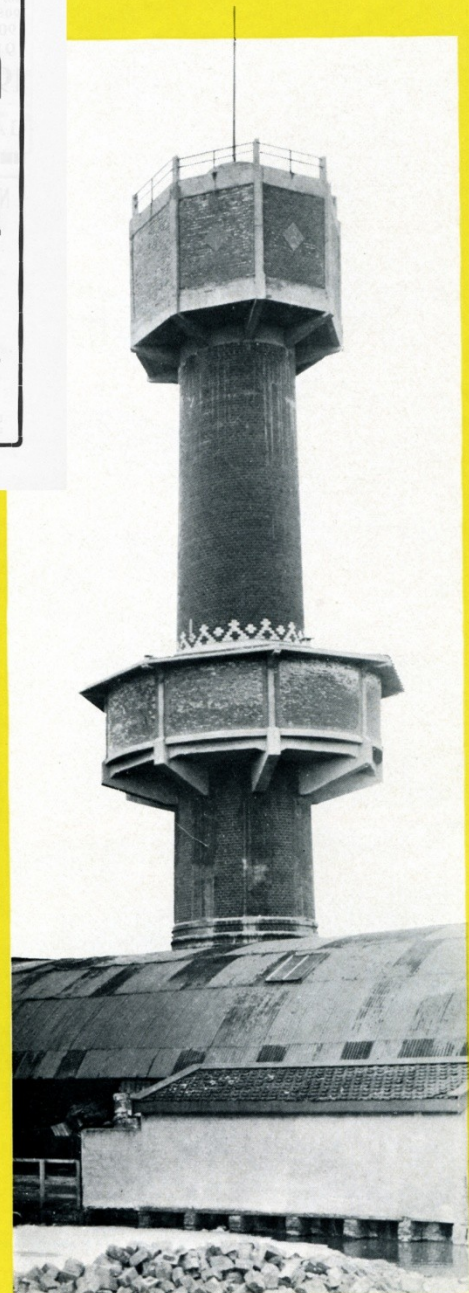
Technische adviezen alsmede ontwerpen en kostenbegrooting gratis.

Betonrioolbuizen

Kolken, Putten, enz.
Grootste voorraden in alle afmetingen op strengsten keur.

Electro-pneumatische Stamperij.

Uitvoerige gegevens worden op aanvraag gratis verstrekt.

50 jaar geleden bouwden wij de watertoren voor Papierfabrieken Van Gelder Zonen N.V. te Wormerveer

In de inzet de linker onderhoek van de tekening uit de aanvraag voor de Hinderwetvergunning met de ondertekening door Wernink Beton Fabriek. Rechts een pagina uit een bedrijfsbrochure van Wernink Beton uit 1967 waarin reclame wordt gemaakt met de zin '50 jaar geleden bouwden wij de watertoren voor Papierfabrieken Van Gelder Zonen N.V. te Wormerveer.' Om twee redenen is dit een ietwat misplaatste opmerking: Wernink heeft niet de toren gebouwd, maar ze hebben slechts een bestaande schoorsteen omgebouwd tot watertoren en de toren stond niet in Wormerveer. Verder zitten er twee memorabilia van Wernink in deze collage verwerkt.

Nog een misverstand over de watertoren

Het boek 'Oude fabrieksgebouwen in Nederland' door drs. P. Nijhof wordt algemeen gezien als het begin van de herwaardering van het industrieel erfgoed in Nederland. Nijhof reisde in de jaren 1980-1984 door heel Nederland en heeft daarbij de nog bestaande fabrieksgebouwen op foto's vastgelegd. Naast een hoofdstuk over de opkomst en ontwikkeling van de Nederlandse industrie besteedt hij veel aandacht aan de vorm- en architectuurontwikkeling van fabrieksgebouwen.

In het hoofdstuk 'Capita selecta' beschrijft Nijhof een aantal thema's die verband houden met fabrieken en fabrieksgebouwen. Een van die onderwerpen is schoorstenen. Bij de constructie van schoorstenen noemt hij o.a. de schoorsteen/watertoren in Wormer: 'Aparte vermelding verdient de gecombineerde schoorsteen annex watertoren die op beperkte schaal voorkwam bij grote fabriekscomplexen, zoals Van Gelder Papier in Wormer. Een van de laatste exemplaren is die van de voormalige Gemeentegasfabriek Feijenoord in Rotterdam: het betonnen waterreservoir is later aangebouwd ten behoeve van de bedrijfsbrandweer.'⁴

Hier begaat Nijhof een vergissing; de waterreservoirs werden in Wormer aan de schoorsteen gebouwd nadat de schoorsteen, voor de afvoer van rookgassen, overbodig was geworden.

Foto links: Voormalige gemeentelijke gasfabriek Feijenoord, Schoorsteen met Waterreservoir uit 1915 in de Persoonshaven.

Bron: http://www.wikiwand.com/nl/Lijst_van_gemeentelijke_monumenten_in_Rotterdam

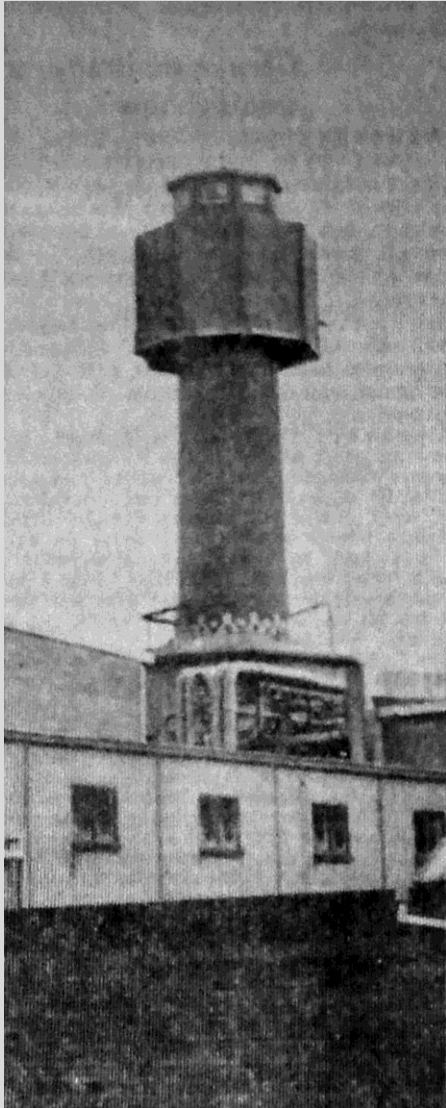
Schoorsteen met waterreservoir (Maastricht)

De schoorsteen met waterreservoir op de voormalige fabrieksterreinen van de Société Ceramique in Maastricht was een bijzondere vorm van een combinatie-watertoren. De toren werd in 1913 gebouwd als onderdeel van de Wiebengahal. In 1992 werd hij gesloopt omdat er op de locatie de nieuwe woon- en kantorenwijk Ceramique ging komen.

De (oorspronkelijk) 43 meter hoge toren was opgetrokken uit gemetselde radiaalstenen van verschillende afmetingen. Onder het reservoir was het metselwerk versterkt met 14 verstelbare stalen ringbanden. Als enige van de aanwezige 26 schoorstenen op de fabrieksterreinen van de ceramique bevatte de toren een metalen intzereservoir (capaciteit 300 kubieke meter) op een hoogte van 19,40 meter. Het gedeelte boven het reservoir, dat in 1992 al grotendeels verdwenen was, bevatte ook nog eens 14 ringbanden.⁵

V.G.Z-watertoren, voor Wormer een „fabrieksmerk”

Wormer. Misschien is de vergelijking een beetje grotesk, maar wat de Eiffeltoren is voor Parijs en de Dom voor Keulen, is de VGZ-watertoren voor onze gemeente! Wie dat hoge, ronde bouwsel, met die karakteristieke verdikking aan de bovenkant eenmaal heeft gezien, zal een volgende keer meteen weten dat hij in onze gemeente is.

Goed beschouwd is het ook wel een vreemde constructie. Zelfs onder de geboren en getogen ingezetenen van deze plaats zullen er wel zijn die zich afvragen waarom men die toren indertijd zo heeft gebouwd. Waarom niet een gewone recht en slechte watertoren, zullen zij zich misschien afvragen.

Van dat waarom nu, weet oa. de heer C. Jongens, Zandweg 188 alhier nog wel wat af. Wij troffen hem dezer dagen onder een partijtje biljart in de bejaardensoos, want de heer Jongens is al negen jaar gepensioneerd. Daarvóór werkte hij 42 jaar bij Van Gelder Zonen, Kon. Papierfabrieken waarvan lange tijd als chef technische dienst. En als zodanig heeft hij ook met die watertoren wel te maken gehad. Zo tussen zijn biljartbeurten vertelde hij ons het volgende:

„Die toren maakt inderdaad een beetje vreemde indruk, maar oorspronkelijk was het ook geen watertoren. Het was een pijp. Een schoorsteenpijp van niet minder dan 60 m hoog, die in 1908 door een Venlose aannemer is gebouwd. Hij hoorde bij het in die jaren daar staande ketelhuis.

De dag voordat hij in gebruik werd genomen ben ik er zelf nog bovenop geweest. Binnenin nl. zitten om de halve meter, grote krammen en daar kan je langs naar boven klimmen.

Ik zal je vertellen dat ik, eenmaal boven, toch wel even schrok. Je zag de duinen bijna zo voor je liggen. En als je recht naar beneden keek werd je duizelig. Maar het was prachtig hoor!

Alleen, toen ik omlaag keek, zag ik juist de directeur naar buiten komen en toevallig zag hij mij ook. Ik ben toen maar weer gauw naar beneden gegaan, want ik dacht zomaar dat hij die klauterpartij van mij wel eens niet waarden kon.

In 1914 is toen het ketelhuis verplaatst. Daarmee stond die reuzenpijp eigenlijk renteloos. Daarom heeft men er in 1918 maar een watertoren van gemaakt. Er is eerst 32 m afgehaald en toen zijn die bakken er bovenop gezet. De bovenste dient voor de brandweer, uit de andere gebruikt de fabriek water.

Nee, omvallen of verzakken is er niet bij, want het ding staat op een stenen voeting van 7 meter in het vierkant en een meter of twee diep. Daaronder zitten dan nog weer zware palen. De bakken zelf rusten op een zwaar betonnen kruis dat eerst door de schoorsteen is gemetseld”.

Aldus de heer Jongens.

Daarmee is dus wel verklaard hoe onze gemeente aan de karakteristieke toren komt, die althans enigermate het gemis van de zo betreunde beschuittoren vergoed.

Een nieuw ketelhuis, oostelijk van de Westerveersloot

In 1913 liet Van Gelder Zonen een nieuw ketelhuis bouwen op de oostelijke over van de Westerveersloot. Stoom werd op drie manieren gebruikt in de papierfabriek:

1. In eerste instantie voor het aandrijven van de papiermachines, via een systeem van drijfassen en drijfriemen
2. Voor het verwarmen van de glans- en droogcilinders in de papiermachines en de kalanders
3. Voor het aandrijven van stoomturbines voor de opwekking van elektriciteit

Stoomleidingen liepen door de hele fabriek.

0635 Gemeente Wormer: Bouwvergunningen
 Bouwdossier 556-170 Wormer - Zaandammerpad bouw fabrieksschoorsteen
 Datering: 25-06-1908
 Bouwwerk: bouw fabrieksschoorsteen
 Plaats: Wormer
 Straat: Zaandammerpad

De schoorsteen werd gebouwd door Canoy-Herfkens uit Venlo. Deze fabriek begon in 1880 met het vervaardigen van plavuizen, maar maakte vanaf 1900 ook bakstenen. Deze bakstenen, vervaardigd uit zogenaamd tichelleem, werden gebruikt voor het vervaardigen van schoorstenen, die door het hele land geleverd werden, onder andere aan Hoogovens, Philips, Heineken en Wilton-Fijenoord. Canoy-Herfkens was lange tijd marktleider op het gebied van de fabrieksschoorsteen bouw.⁷ De schoorsteen had een lengte van 60 meter. De diameter aan de voet op de begane grond was 5,80 meter. De buitenwerkse diameter van de schoorsteen was 2,82 meter, het rookkanaal had bovenin de schoorsteen nog een diameter van 2,40 meter.

**Fabrieks-Schoorsteen
 en Watertorens,
 tot elke hoogte onder
 garantie.**

Canoy-Herfkens'

VENLO.

Steenfabrieken

Oudste Nederlandsche fabriek
 van gladde geperforeerde en
 zandnerf radiale Steenen,

levering per spoor en per schip.

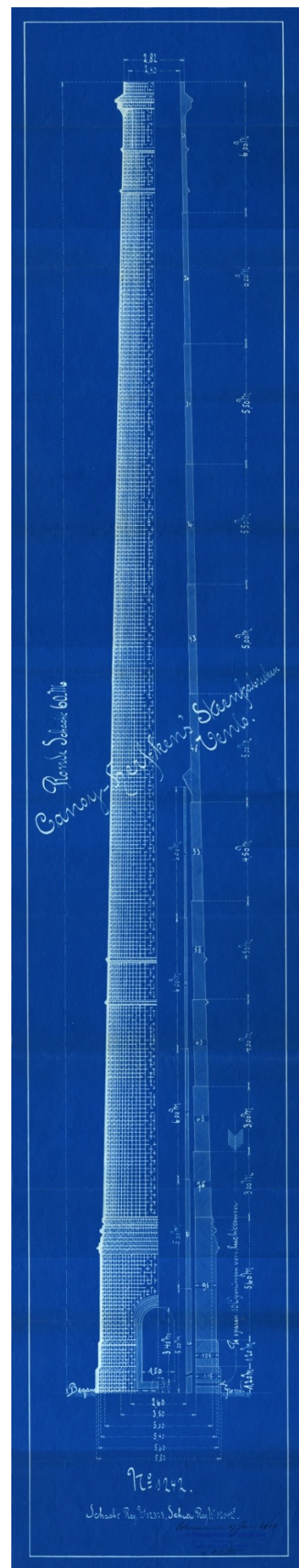
Meeste schoorstenen in Neder-
 land gebouwd (ruim 1300 stuks).

Advertentie van Canoy-Herfkens uit het begin van 20e eeuw.

Zuivelfabriek	H. E. F. Kingma, Meppel	15.00
WORMERVEER.		
Boon's Cacaofabriek, Firma Laan	Gebr. Gorter, Wormerveer	28.00
Van Gelder Zonen, Papierfabriek.	. . . . .	60.00
Gebr. Gorter, Timmerfabriek	. . . . .	15.00
Jan Dekker, Zeepf. „de Adelaar”	v. Rossem & Vuyk, A'dam	25.00
Firma Bloemendaal & Laan, Olieslagerij „de Toekomst”	Gebr. Gorter, Wormerveer	30.00
Rijstpellerij „de Jonge Voorn”, Firma Albt. Vis	Gebr. Gorter, Wormerveer	28.00
WIJK bij Duurstede.		

Fragment uit catalogus van Canoy-Herfkens periode 1905-1910.

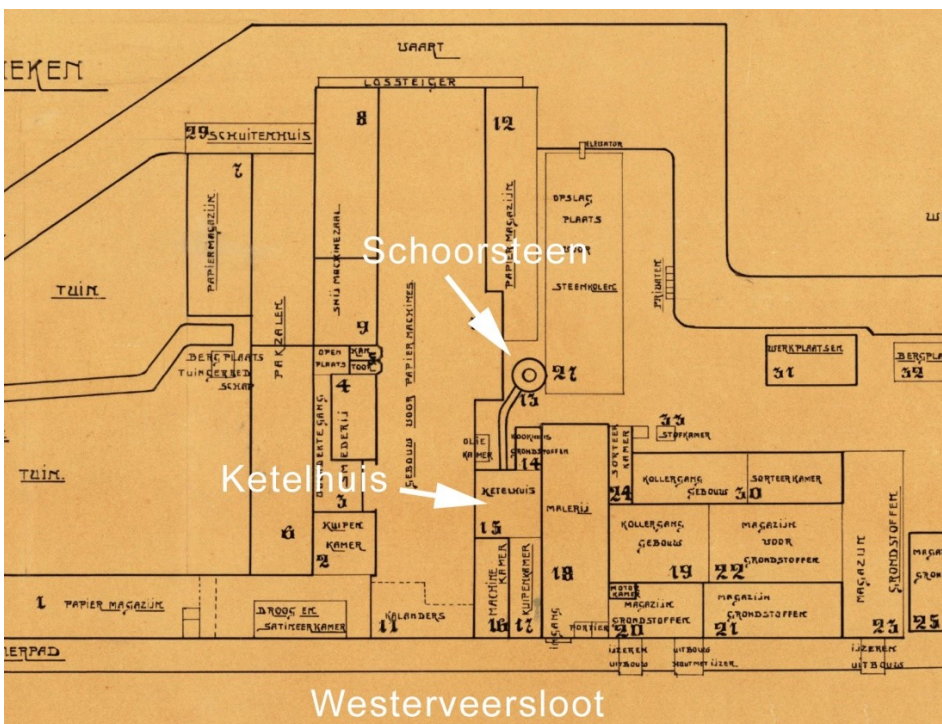

Omstreeks 1912 maakte de Duitse industrielandship schilder Ernst Hesmert een redelijk betrouwbaar beeld van de fabriek met zijn stevig rokende schoorsteen.

Het schilderij heeft jaren lang in het gemeentehuis van Wormer gehangen. Bij de overgang naar het nieuwe gemeentehuis in 1997 vond het gemeentebestuur het niet meer passen in het moderne interieur en werd het schilderij in bruikleen geschonken aan het Zaans Museum. Bron: Noord-Hollands Dagblad van 15 februari 1997.

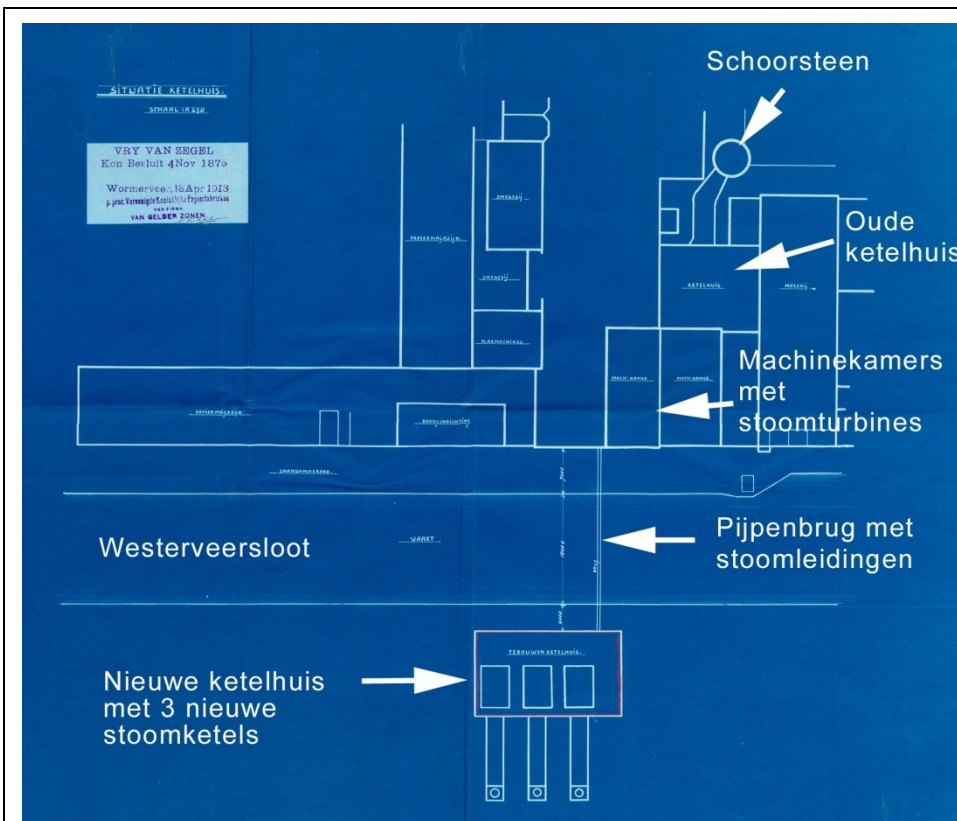
Detail van een plattegrond van het fabriekscapex in 1908. Het schilderij van Hesmert wijkt op een aantal punten af van deze plattegrond; er is een tweede magazijn voor grondstoffen bijgebouwd naast nr. 23. Verder is er in 1910 op nr. 12 een nieuwe verlengde machinehal gebouwd en is er in het verlengde van het 'gebouw voor papiermachines' een nieuwe pakkamer gebouwd en is de lossteiger verder naar het westen verplaatst. Verder valt op dat de bergplaats voor steenkolen is overdekt met een plaatijzeren loods. Dit is waarschijnlijk gedaan om te verhinderen dat het steenkolengruis in de papierstof terecht zou komen. Bron: GAZ 52.00617

Een foto van het fabriekscapex vanuit westelijke richting. De foto komt overeen met de situatie zoals Hesmert die in z'n vogelvlucht schilderij laat zien. Uit deze foto komt de majestueuze lengte van de schoorsteen duidelijk tot uiting. Bron: WAT002002443

De situatie tekening voor het nieuwe ketelhuis op de oostoever van de Westerveersloot.

Het plan omvat o.a. 'Brug met stoomleiding van het ketelhuis naar de fabriek – De stoomleiding komt te hangen aan een brug van ijzerconstructie; het laagste punt boven den hoogstens waterstand is 10.3 meter.'

In het ketelhuis komen drie stoomketels met economischer en rookafzuiger.

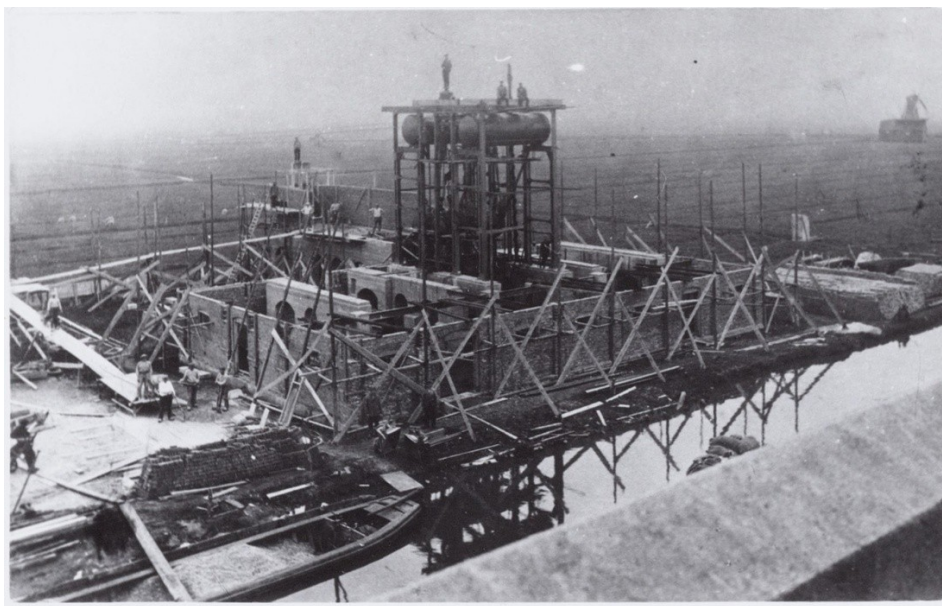
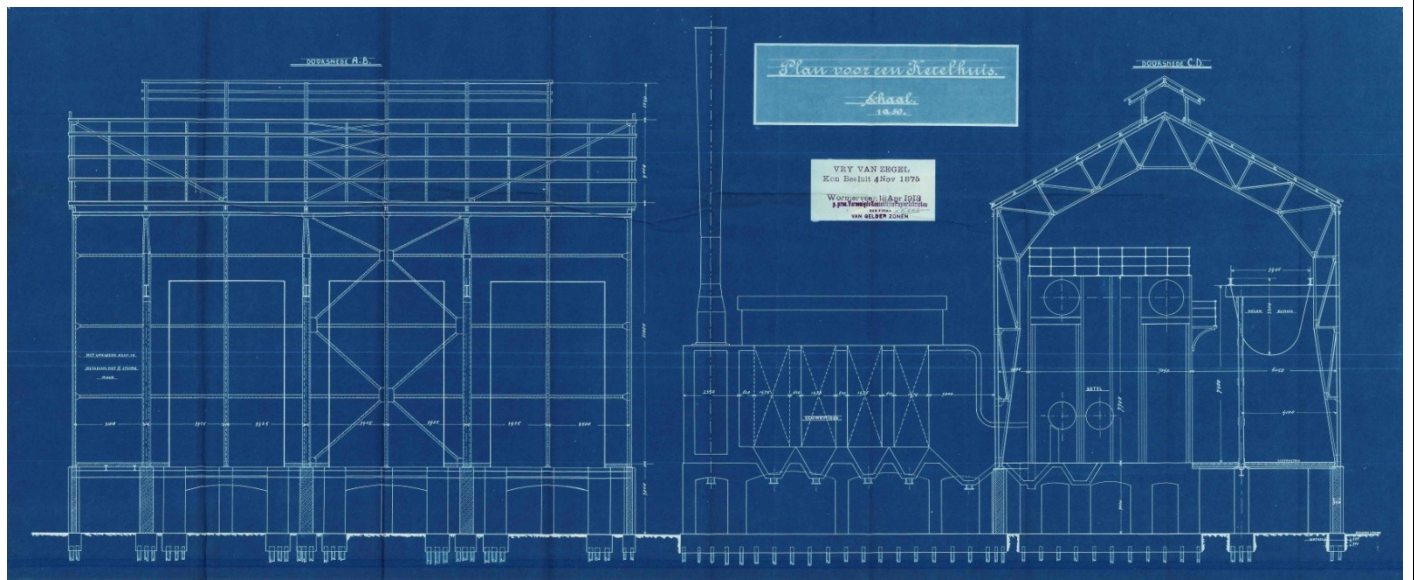
Bron: Waterlands Archief, 0153
Gemeente Wormer:
Hinderwetvergunningen en
Bouwvergunningen, 1889 – 1980,
inv. nr. 554; bouw ketelhuis

Datering: 29-05-1913

De noordelijke zijgevel van het nieuwe ketelhuis.

Bron: Waterlands Archief, 0153
Gemeente Wormer:
Hinderwetvergunningen en
Bouwvergunningen, 1889 – 1980,
inv. nr. 554; bouw ketelhuis

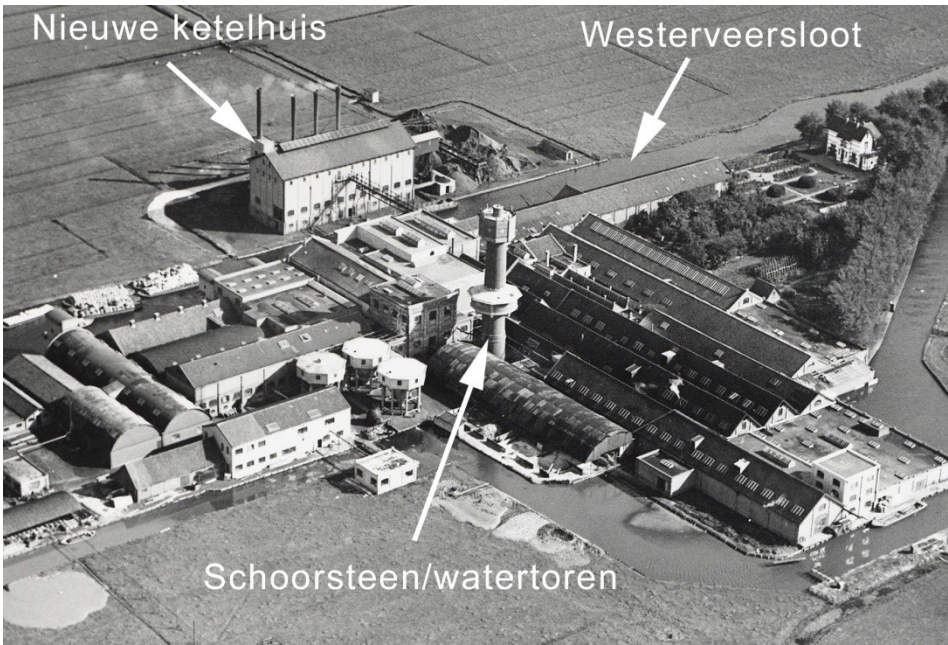
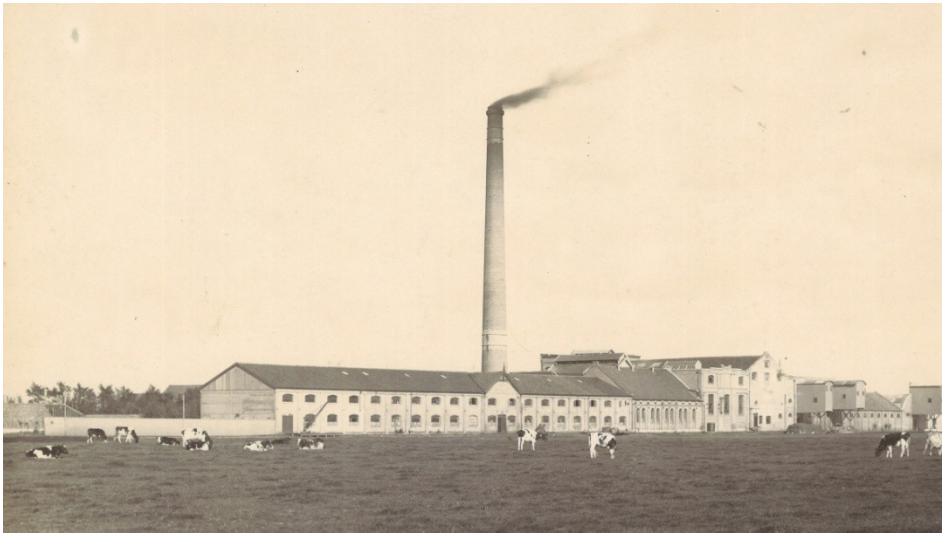
De bouw van het nieuwe ketelhuis in 1913 op de oostelijke oever van de Westerveersloot.

Bron: WAT002002557

De situatie rond 1915. De schoorsteen is nog niet omgebouwd tot watertoren en het nieuwe ketelhuis is d.m.v. een pijpenbrug over de Westerveersloot verbonden met de fabriek. Rechts is, voor het nieuwe ketelhuis, het kolenpark met de loskraan te zien.

Bron: GAZ 21.00096

	<p>De situatie zoals die in 1918 ontstond. De buiten gebruik geraakte schoorsteen was omgebouwd tot watertoren.</p> <p>In 1916 werd het nieuwe ketelhuis uitgebreid met twee nieuwe stoomketels waardoor er een vierde schoorsteen op het ketelhuis nodig was.</p> <p>Bron: GAZ 22.05080</p>
	<p>De landelijk gelegen papierfabriek van Ven Gelder Zonen omstreeks 1912.</p> <p>Foto: Waterlands Archief, collectie J. vd Schoor.</p>

Uit het archief van J. Jonker

In de zomer van 2017 doken er een aantal foto's van de sloop van de watertoren.

Jacobus (Koos) Jonker (Driehuis -1931) kwam vanaf juni 1955 bij Van Gelder in Wormer in dienst. Hij zou, tot zijn ontslag in 1980 voornamelijk in de grondstoffenvoorbereiding werkzaam zijn.

Bij het opruimen van zijn woning vond hij nog een fotoalbum met foto's die hij als werknemer in de fabriek gemaakt had. Bovendien fotografeerde hij de sloop van de markante watertoren omdat hij zich realiseerde dat er een belangrijk icoon uit Wormer voor goed uit het dorpsgezicht zou verdwijnen. Koos Koster besloot zijn fotomateriaal over te dragen aan het Historisch Genootschap Wormer. Die zal op haar beurt zorgen voor een overdracht naar de beeldbank van het Waterlands Archief in Purmerend. Hieronder staat een selectie uit dat fotomateriaal.

Let vooral op het fraaie siermetselwerk in de oude fabrieksschoorsteen.

Correspondentie:

Hieronder volgt een kort overzicht van de correspondentie tussen de besturen van MBTZ en van de gemeente Wormer in de beginjaren tachtig van de vorige eeuw.

Bron: <http://zaans-industrieel-erfgoed.nl/>

Inleiding:

Het MBTZ bestuur maakte zich grote zorgen over de zeer snelle teloorgang van de Zaanse industrie. Daardoor zou niet alleen veel werkgelegenheid verloren gaan. Ook veel beeldbepalende gebouwen zouden uit de Zaanse dorpen verdwijnen. De algemene tendens was toch dat 'die smerige stinkende fabrieken met hun herinneringen aan het zware arbeidersbestaan' zo snel mogelijk dienden te worden afgebroken. De symbolen van de kapitalistische uitbuiting moesten uit het straatbeeld verdwijnen. Ook de specifieke kennis over de, vaak typisch Zaanse, productiemethoden zouden daarmee verdwijnen. Fabrieken werden zodanig ingericht dat ze geschikt waren voor het productieproces wat bij een bepaald product hoorde. Cacaofabrieken hadden een heel andere topologie dan een houtzagerij. Hoe zou men die specifieke kennis vanuit een van de oudste industriegebieden in Europa kunnen bewaren. Hergebruik van oude industriegebouwen was in de Zaanstreek nog geen optie, men had eenvoudigweg de ruimte nodig voor de vestiging van supermarkten, parkeerplaatsen en vooral veel woonhuizen.

Het begon met de dramatische sluiting van de Blikfabriek (Verblifa) in Krommenie in 1970. De Zaanlandse Scheepsbouw Maatschappij (ZSM) was een van de eerste werven die - ondanks voldoende orders - in 1972 failliet ging. Het personeel (341 personen, eerder waren al 50 personen ontslagen en was het contract met 100 buitenlanders niet verlengd) kwam op straat te staan. De verffabriek van Pieter Schoen, later Sigma Coatings, aan de Oostzijde in Zaandam vroeg in december 1972 werktijdverkorting aan voor 270 man personeel. Op 6 maart 1975 kondigde Sigma Coatings het vertrek van 100 arbeiders uit vooral de Zaanstreek aan. November 1975 liet Sigma Coatings weten drie verffabrieken te willen sluiten waaronder die in Zaandam. Het zou dan nog tot 1983 duren: eind februari 1983 liet Sigma Coatings weten voor 400 personeelsleden collectief ontslag aan te vragen. Voor het bedrijfsterrein werden woningbouwplannen voorbereid (Zaanwerf). In 1979 zijn de panden van de rijstpellerij De Unie van Wessanen aan de Veerdijk in Wormer gesloopt en enige jaren later verdwenen de gebouwen van de rijstpellerij Birma aan de Oostzijde te Zaandam. Begin jaren '80 ging het bergafwaarts met houthandel Pont. Het bedrijf investeerde in andere activiteiten en leed grote verliezen op een speculatieve belegging in gronden in Maleisië. Een afschrijving van f 60 miljoen overleefde Pont niet. Sanering en gedwongen ontslagen bleek noodzaak. Het bedrijf werd overgenomen om als Pont-Meijer BV met ongeveer 40 werknemers te worden voortgezet. Delen van Bruynzeel werden gesloten na surseance van betaling in 1982. Daar kwam de sluiting van de papierfabriek van Van Gelder Zonen in Wormer bij.⁸

Protestdemonstratie in verband met de sluiting van de blikfabriek Verblifa. GAZ beeldbanknr. 21.30207

*Sloop van de schoorsteen bij N.V. Dekker's Houthandel in 1957
GAZ, beeldbank nr. 21.03234*

*Het neerhalen van de schoorsteen van Meubelfabriek 'Meufa', aan de Westzijde in Zaandam in 1947.
Gaz, beeldbanknr. 21.03358*

Het bestuur van MBTZ bestond voornamelijk uit enthousiaste en zeer betrokken Zaankanters. Er was echter geen professionele kennis op gebied van bijvoorbeeld architectuur of machinebouw aanwezig. Specifieke kennis over (Zaanse) architectuur en bouwkunst werd voornamelijk ingebracht door architect Jaap Schipper. Schipper had zijn sporen reeds verdiend in de wereld van het behoud van erfgoed. Zijn studie van de Zaanse houtbouw resulteerde uiteindelijk in een plan voor een reservaat waar bedreigde houten woonhuismonumenten zouden kunnen worden herbouwd. Dit plan, genaamd de Zaanse Schans, kwam in 1961 tot uitvoering. Schipper souffleerde regelmatig het bestuur van MBTZ. Vaak echter werd er nadrukkelijk verwezen naar zijn inbreng in de vereniging. Het voordeel was dat bij het lokale bestuur ook nog geen enkele ervaring bestond met erfgoedbehoud in relatie tot de industriële infrastructuur zoals gebouwen en machines. MBTZ had door zijn netwerk, waarin o.a. andere opkomende erfgoedbehoud verenigingen goed waren vertegenwoordigd, vaak een kleine voorsprong op de gemeenteambtenaar die nog nooit had hoeven nadenken over het hergebruik van industriële gebouwen. Tenslotte werkte het bestuur aan het stichten van een industrie museum waarin een aantal relictten uit die specifieke Zaanse industrie getoond zouden kunnen worden. Uiteindelijk is daar het Zaanse museum uit ontstaan. Met die achtergrond moet de correspondentie tussen de beide besturen worden gelezen.

De briefwisselingen tussen MBTZ, het college van B&W van Wormer en de TH Delft.

26 mei 1981	MBTZ stuurde een soort introductiebrief naar het college van B&W van de gemeente Wormer waarin ze hun plannen kenbaar maakte: 'de bedrijfsgebouwen en de nog aanwezige inhoud als eerste object voor beschrijving en documentatie ter hand te nemen.' Naast de bestudering van de bestaande archieven zou het nodig zijn de terreinen te betreden 'zodat ter plaatse nog bepaalde objecten beschreven en gefotografeerd konden worden.' De brief werd besloten met: 'Uw medewerking aan de totstandkoming van een eerste aanzet tot de geschiedschrijving van industriële objecten in de Zaanstreek stellen wij zeer op prijs.'
15 juni 1981	MBTZ berichtte aan het college van B&W van Zaanstad dat het 'als eerste project had gekozen: Van Gelder Papier in Wormer.' MBTZ deed een beroep op de 'pot' voor culturele experimenten. Het tekort op de begroting van dit project was f 2.850,--.
26 juli 1981	MBTZ berichtte het college van B&W van Wormer dat 11 juni de leden van het bestuur van MBTZ een bezoek aan de fabrieken van Van Gelder Papier hadden gebracht. Tijdens dit bezoek waren er een aantal gietijzeren kolommen opgevallen. MBTZ verzocht een aantal van deze kolommen t.z.t. buiten het sloopcontract te houden. Verder verzocht MBTZ aan het college van B&W de mogelijkheden te onderzoeken 'tot het in stand houden van de Van Gelder watertoren. Allicht kon in de toekomst een andere bestemming aan dit industriële monument worden gegeven. In ieder geval zal het na afbraak van het Van Gelder-complex voor de bevolking van Wormer een herinnering zijn aan de industrie die zo lang het leven en werken van Wormer bepaald heeft.
Opm.: Uit het verslag van de vergadering van B&W van 30 juni 1981 blijkt o.a. dat het college heeft gesproken over een 'Verslag van de extra openbare vergadering van de Commissie Gemeentewerken van 10 juni 1981 , inzake het voorontwerp-bestemmingsplan Zuidwesthoek'. Besloten werd op 30 juni o.a. dat:	
a. Dienst Gemeentewerken zal een rapport i.c. een advies uitbrengen over de mogelijkheid van het bouwen op de bestaande funderingen.	
b. Dienst Gemeentewerken zal rapport uitbrengen over de toestand van de op het terrein van VGP aanwezige watertoren. ⁹	
Dit lijkt een goed gecoördineerde actie van enkele gemeenteambtenaren en het bestuur van MBTZ. . . !!!	
26 juli 1981	MBTZ legde nogmaals uit aan het college van B&W van Wormer wat de documenterende doelstellingen zijn m.b.t. Van Gelder Papier in Wormer. MBTZ koppelt daaraan het verzoek voor een financiële bijdrage; het tekort op de begroting zou f 2.850,-- bedragen.
28 oktober 1981	Het college van B&W liet MBTZ weten dat de dienst gemeentewerken had geconstateerd dat er in het grondstoffengebouw vijf verschillende typen gietijzeren kolommen aanwezig waren. Van elk type zou één exemplaar buiten het sloopbestek worden gehouden en te zijner tijd aan de vereniging te beschikking worden gesteld.
4 januari 1982	MBTZ vroeg het college van B&W van Wormer om duidelijkheid m.b.t. het subsidie verzoek.
4 januari 1982	MBTZ dankte het college van B&W van Wormer voor de toezegging m.b.t. de vijf gietijzeren kolommen en verzocht er op toe te zien dat de vijf toegezegde exemplaren zoveel mogelijk onbeschadigde kolommen zouden zijn.
29 april 1982	Het college van B&W liet MBTZ weten dat het verzoek om subsidie op woensdag 12 mei zou worden behandeld in de openbare vergadering van de commissie onderwijs.
6 juli 1982	Het college van B&W van Wormer diende een voorstel bij de raad der gemeente Wormer waarin o.a. de kosten van het 'project Van Gelder' beschreven staan:
	Fotograferen van objecten (machines) 500,--
	Vastleggen archief van inboedel, architectuur, constructie van gebouwen 1.500,--
	Vastlegging infrastructuur, industriële landschappen 750,--
	Orale vastlegging van leven en werken in de papierindustrie vanaf de dertiger 1.750,--

	jaren, aanschaf bandrecorders, bandjes, verslaglegging Totaal 4.500,-- Het college van B&W stelde voor de subsidie aanvraag te honoreren vanuit het fonds 'Fonds Historisch Aanzien' en een bedrag van f 4.500,-- ter beschikking te stellen. De commissie onderwijs en de commissie financiën stemde beide in met dit voorstel.
Opm.: Op 23 augustus 1982 vergaderde de gemeenteraad van Wormer over dit college voorstel. De gemeenteraad stelt zich aanvankelijk zeer terughoudend op. Raadslid Klootwijk zou graag een meer economisch-technisch verhaal zien. De genoemde bandrecorders kunnen ook bij andere projecten worden gebruikt. Raadslid Hendriks is het met Klootwijk eens en stelt bovendien dat hij de uitkomst 'een soort boekje' veel te mager vindt. Een aantal raadsleden zouden graag meer aandacht voor de sociale aspecten zien. De voorzitter van de gemeenteraad stelt dat het college van B&W belang hecht aan het vastleggen van bepaalde zaken m.b.t. VGP. De vereniging heeft toegezegd de documenten en andere zaken ergens in te richten zodat zij dienstbaar blijven aan de gemeenschap. Raadslid Bakker kan niet akkoord gaan met het college voorstel; als er een dergelijk bedrag te besteden zou zijn dan zou hij dat liever besteden aan de jeugdwerkloosheid en aan de Niet Beroepsmatig Actieve (NBA). Raadslid van het Kaar zou graag een bedrag ter beschikking stellen om te voorkomen dat werktuigen en fabricageprocessen niet verloren zouden gaan. Klootwijk vindt dat voor het beschrijven van het papier maken als techniek er maar subsidie moet worden aangevraagd bij de Kamer van Koophandel. Raadslid van Soolingen stelt voor om de resultaten van het project onder te brengen in de bibliotheek. De voorzitter van de gemeenteraad stelt echter dat het beter is de zaken op te nemen in het streekarchief. Het collegevoorstel werd uiteindelijk met handopsteken aangenomen.	
26 augustus 1982	In een handgeschreven memo liet de gemeente Wormer aan MBTZ weten dat de kolommen op zijn vroegst midden 1983 beschikbaar zouden komen.
2 september 1982	Het college van B&W van Wormer liet MBTZ weten dat de raad van de gemeente Wormer in de openbare raadsvergadering van 23 augustus had besloten de vereniging éénmalig een subsidie te verlenen van groot maximaal f 4.500,--. Tevens verzocht het college van B&W van Wormer om de foto's, bandjes, verslagen en dergelijke te doen onderbrengen in het streekarchief Waterland te Purmerend.
2 november 1982	Het MBTZ bestuur liet het college van B&W van Wormer o.a. weten dat t.z.t. duplicaten van foto's, bandjes, verslagen etc. zouden worden ondergebracht in een archief of bibliotheek waar de voorkeur van het college naar uit zou gaan.
2 november 1982	Het MBTZ bestuur liet aan het college van B&W van Wormer weten dat de gietijzeren kolommen uit het grondstoffengebouw van Van Gelder Papier in bruikleen zouden worden afgestaan aan de Vakgroep Gebouwen van de afdeling Civiele Techniek van de Technische Hogeschool in Delft. Het lag in de bedoeling daar een permanente tentoonstelling in te richten op het gebied van de geschiedenis van de bouwtechniek. De TH in Delft had naast de kolommen, ook belangstelling voor een zgn. knooppunt van het Polonceau spant. MBTZ vroeg of een dergelijk knooppunt alsnog buiten het sloopbestek gehouden kon worden.
11 januari 1983	Het college van B&W van Wormer liet aan MBTZ weten dat een knooppunt van een Polonceau spant beschikbaar was.
21 februari 1983	Het MBTZ bestuur liet het college van B&W van Wormer weten dat de vakgroep Gebouwen van de afdeling Civiele Techniek van de TH Delft rechtstreeks contact zou opnemen met de gemeente Wormer.
21 februari 1983	Het MBTZ bestuur stelde in een brief aan de hr. G.G. Nieuwmeijer van de afd. Civiele Techniek van de TH Delft, Vakgroep Gebouwen, dat MBTZ de gietijzeren kolommen en het knooppunt van het Polonceau spant slechts in bruikleen ter beschikking stelt aan de TH Delft.
28 maart 1983	Vroeg de TH Delft aan de gemeente Wormer om medewerking bij het transport van de toegezegde objecten uit de fabriek van Van Gelder Papier. De TH had zelf geen middelen om het transport te verzorgen.
17 september 1983	N.a.v. berichten in de krant m.b.t. de sloop van de watertoren vroeg het MBTZ bestuur aan het college van B&W van Wormer of er inderdaad een besluit tot sloop genomen was.
3 november 1983	Het college van B&W antwoordde het bestuur van MBTZ dat reeds op 9 augustus aan het bestuur van MBTZ was gemeld dat, op basis van een rapport aangaande de toestand van de palen en de fundering van het complex was besloten dat het niet verstandig was delen van het complex te handhaven. De Dienst Gemeentewerken had over de zaak nog een nader advies opgesteld waarbij er werd ingegaan op de gevolgen die handhaving van de toren zou hebben voor de ontwikkeling van het plan Zuid-West. Uit dat advies kwam naar voren dat aan de toren vrij veel onderhoud zou moeten worden gepleegd. Op basis van dat advies had het college van B&W besloten het eerder genomen standpunt over deze zaak te handhaven.
14 december 1983	Ir. G.G. Nieuwmeijer van de afd. Civiele Techniek van de TH Delft stuurde een brief aan het bestuur van MBTZ met de bevestiging dat de 6 kolommen en de 6 knooppunten afkomstig uit de voormalige papierfabriek Van Gelder te Wormer in goede staat in Delft zijn aangekomen. Zo'n brief stuurde hij ook naar Ing. H.L. Kreulen, Directeur Gemeentewerken in Wormer.
9 januari 1984	Het bestuur van MBTZ stelde in een brief naar ir. G.G. Nieuwmeijer van de TH Delft dat er inmiddels 6

	gietijzere kolommen en 6 knooppunten (w.v. 3 Polonceau en 3 geklonken) in Delft waren aangekomen. MBTZ bevestigde nogmaals dat deze kolommen en knooppunten aan de TH Delft in bruikleen ter beschikking waren gesteld t.b.v. een permanente tentoonstelling. MBTZ vroeg om een ondertekend exemplaar van deze brief te retourneren naar MBTZ.
19 januari 1984	Ir. G.G. Nieuwmeijer van de afd. Civiele Techniek van de TH Delft stuurde een door hem ondertekende brief inzake de bruikleenovereenkomst kolommen en knooppunten uit de Van Gelder Papierfabrieken in Wormer. Verder liet hij weten dat de kolommen door bemiddeling van de vakgroep Staalconstructies in de werkplaats van de H.C.G. te Leiden gestaalstraald waren en ze 'zien er nu piekfijn uit, de versiering komt hierdoor beter tot zijn recht.'

Voor de volledige correspondentie zie: http://zaans-industrieel-erfgoed.nl/pages_4/correspondentie.pdf

Opmerking n.a.v. de correspondentie:

1. In 2016 is een begin gemaakt met de uiteindelijk verhuizing van het MBTZ archief m.b.t. de Papierfabriek van Van Gelder Zonen in Wormer naar het Waterlands Archief in Purmerend. Zie ook: http://zaans-industrieel-erfgoed.nl/pages_4/vgz-archief-naar-waterlandsarchief.html
2. De beschreven gietijzere kolommen zijn in de loop van 2008 weer terug naar Wormer gestuurd. De kolommen zijn daar in een 'kunstwerk ter herinnering aan Van Gelder' verwerkt. Zie ook: http://zaans-industrieel-erfgoed.nl/pages_4/kolommen_vgz.html

Cees Kingma - Juli / augustus 2017

¹ Jaap Schipper e.a., *Van wind naar stoom*

² Algemeen Handelsblad 14-01-1911

³ Arnhemsche Courant 24-01-1912

⁴ Nijhof, P. *Oude fabrieksgebouwen in Nederland*, Amsterdam 1985, ISBN 90.6707.061.0

⁵ Wikipedia

⁶ GAZ, kranten

⁷ Wikipedia

⁸ In formatie over de sluiting van de bedrijven is te vinden op ZaanWiki

⁹ WA, archief nr. 1368 Gemeente Wormer, 1981-1989, inv. nr. **91** Notulen, 1981